

НЯКОИ ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА МУЗИКАЛНИТЕ ПОТРЕБНОСТИ И ИНТЕРЕСИ

Пелагия Векилова

Проблемът за потребностите е основен проблем в общата психология. До края на XIX век с този проблем се занимават предимно философите. Те изказват предложения и засягат само отделни аспекти от този сложен въпрос. Така според Хелвеций, потребността е източник на човешката дейност. Холбах изтъква, че за разлика от животните, които имат само физиологични потребности, хората има и специфични човешки потребности, каквато е потребността от теоретична и духовна дейност. Хегел пръв посочва социалната природа на потребностите.

От началото на XX век този проблем се изследва главно от психолози. Общопризнати са заслугите на Курт Левин за експерименталното изучаване на потребностите. Според него те са движещи сили на човешката дейност и мотор на човешкото поведение. Курт Левин обаче откъсва потребностите от свойствата и качествата на личността. Той изследва само потребностите, създадени изкуствено при лабораторни условия. По такъв начин той игнорира качествата на личността и началните потребности на изследваното лице. Маслоу смята, че потребностите,

включително и най-висшите, имат инстинктоидна природа, т.е. са вродени. Според него не е възможно преднамерено да се формират или усъвършенстват потребностите. Така че, ако искаме да ги разберем, трябва да ги разгледаме във връзка с едно основно свойство на живите организми, наричано от едни автори способност за саморегулация, а от други – хомеостаза.

Всяко живо същество притежава свойството ориентация. Благодарение на него, живите организми възприемат избирателно отделните стимули с оглед на тяхната значимост. Освен условно-рефлекторната ориентация, наречена от Иван Павлов *първосигнална*, съществува и друг вид ориентация. Това е понятийната или интелектуалната ориентация, която е присъща само за човека. Интелектуалната ориентация изразява зависимостта между обектите в действителността и човешките потребности или по-точно казано, това е потребността на човека да открие предмета, който може да удовлетвори една или друга негова потребност.

През втората половина на XX век много психолози изучават различни страни от проблема за потребностите. Сред тях са: А. Н. Леонтиев, Б.

Г. Ананиев, В. Н. Мясищев, Л. И. Боневич, Н. Ф. Добринин и др.

Според А. Н. Леонтиев, субектът като индивид се ражда надарен с потребности. Потребността обаче като вътрешна сила, може да се реализира единствено в дейността. Той приема потребностите като условия, като предпоставки за дейност. Успоредно с развитието на дейността се извършва и трансформация на потребностите от предпоставки в резултати. А. Н. Леонтиев прокарва мисълта, че потребностите са основата на човешката активност. Точно потребностите подтикват човека да действа по определен начин и в определена посока (4).

Когато говорим за потребностите, изобщо, трябва да отчитаме факта, че едни от тях са потребностите за човека като биологично същество, а други – потребности на човека като социално същество. Биологичните потребности се проявяват още в първите дни от живота на човека. Основната част от тях са вродени и удовлетворяват чрез безусловните рефлексии. Потребностите на личността възникват и се утвърждават само когато човек е в постоянен контакт с другите хора.

Понятието **потребност** означава състояние на недостиг, при което дадено същество не притежава нещо, което обективно или субективно му е необходимо. В резултат на това преживяване се поражда стремеж към преодоляване на липсата.

Между потребност и подбуда има диалектическа взаимовръзка като състояние и процес. На потребността като вътрешно условие на поведението, външно съответства предмет с афективно-емоционална окраска, който служи за цел на зараждащата се подбуда и осигурява задоволяване на потребностите. Възникването на подбудата от потребността понякога се означава с образния израз **натиск на потребността**, който показва, че потребността се стреми към задоволяване. Всички живи същества имат потребности, но потребностите при животните принципно се отличават от съответните потребности при човека. Човешките потребности са тясно свързани с обществения живот в крайна сметка пряко или чрез много опосредстващи звена – с производството. В този смисъл те са **състояния** – нужди, свързани с обществените дейности за осигуряване на живота и насочени към обществено-производствени обекти или обществено създадени ситуации, поради което могат да бъдат задоволени само чрез производството и неговите резултати (Холцкамп – Остеркамп).

Придобитите във филогенезата витално-биологични потребности, чиято динамика произтича от задоволяването на дефицитни състояния в телесните тъкани, се съдържат в потребностните състояния с обществен характер дотолкова, доколкото при човека, за разлика от животно-

то, те претърпяват **хуманизация**, т. е. явяват се в типично човешки форми. Характерно за човека е, че в процеса на образование и възпитание се придобиват потребности, които отразяват обществени изисквания. Възникването на специфични за историческата формация потребности от учене, труд и общуване доказва това.

Потребностите принадлежат към диспозиционните свойства, т. е. към вътрешните предпоставки на всяко действие. В процеса на учене потребността функционира като фактор, подкрепящ научаването на взаимовръзките между дадените обекти или събития. Продължителното или постоянно незадоволяване на централни личностни потребности води до чувство на неудоволствие, до агресии и в крайни случаи – до невротично поведение, съпътствано от соматични разстройства (3).

Потребностите са, от една страна, фундаментални свойства на човека, които се характеризират с тенденция да определят насочеността на личността, нейните отношения към действителност и собствени задължения, да определят начина на живот и дейността ѝ, а от друга – психически състояния на съответствие между вътрешни и външни условия на дейността, непременно необходими за постигане на вътрешно равновесие (2).

Потребността действа като сигнал за тревога и принуждава индивида да извърши действието, което

може да я удовлетвори. Измежду различните потребности различаваме такива, които съответстват на физиологичните условия на организма и потребности, които са обусловени от социалните условия. Удовлетворяването на първите е необходимо за живота. Това са потребностите от храна, въздух, топлина, сън, отделяне. Дълго време периферната теория на У. Кенън, която обяснява появата на потребността със състоянието на органите, изглежда задоволителна. Наред с усещанията, идващи от вътрешни органи, за които говори У. Кенън, съществуват и други нервни пътища, които са разкрити от изследванията на психо-физиолози, като К. Лашли. В мозъка има два центъра, отговарящи за всяка органична потребност – единият – на отключването на това поведение, другият – на насищането. Дразненето на тези центрове са сетивни въздействия, съчетани със социокултурните влияния, както и с психоафективните, обясняват появата на потребностите и тяхното удовлетворяване.

Другите потребности, наречени “вторични”, тъй като не поставят под въпрос живота на индивида, все пак заемат привилегировано място в психологията на човека. Броят им е голям, но три са особено важни: това са потребностите от сигурност, от обич, от лична ценност. Удовлетворяването им е източник на добро самочувствие и разцвет на личността, докато фрустрацията на тези аспекти

рации може да причини поведенчески разстройства.

Подбудата, пораждаща у детето необходимост от занимания с различни видове музикална дейност, опираща се на ярко изразената детска емоционалност, се окачествява като музикална потребност. Музикалната потребност като свойство на личността се формира едновременно с нейното развитие. За нея е присъща възрастова постепенност, етапност и зависи от количеството и качеството на натрупания музикален опит. Именно ярко изразената емоционалност отличава музикалната потребност от другите видове потребности.

В. С. Цукерман подчертава, че потребността от музика се конкретизира във вид на интерес към определен вид и жанр музика и предопределя възприемане на едни или други музикални произведения (9). Той определя музикалната потребност като относително устойчиво, обусловено от равнището и характера на художествената, в частност – музикална култура на дадено общество, а така също и от особеностите на определени личности, свойство на хората, подбуждащо ги към възприемане на музикални ценности и към музикално творчество.

Според З. П. Морозова процесът на устойчива музикална потребност не трябва да се опира само на развитието на възприятието на детето, но и на неговата музикална дей-

ност, той като в процеса на музициране децата най-дълбоко преживяват музикалната потребност (8, с. 49). Следователно може да се отбележи, че музикалната потребност се определя не само от силата на външното музикално въздействие, но и от качеството на музиката. Всяко музикално произведение оказва художествено въздействие с цялата своя съвкупност от елементи и изразни средства на музикалния език.

Емоционалността на възприемането и на изпълнението на музикалното произведение е най-важната страна при формирането на музикалната потребност, но емоционалното въздействие няма да доведе до високо равнище в развитието на музикалната потребност, ако не се опира на контрола на разума на уменията да се използват знанията при оценката на музикалните произведения. Процесът на мисловната активност развива и издига на по-висока степен музикалната потребност.

В изследвания на много учени (Б. Н. Мясичев, С. Н. Рубинщейн, П. А. Рудик и др.) се отбелязва, че началният етап в осъзнаването на музикалната потребност е желанието, а на по-висок етап на осъзнаване на предметената музикална потребност се появява интересът. Това позволява да се направи изводът, че процесът на формирането на музикалната потребност минава през следните основни етапи: от емоционално неосъзнатата привлекателност на му-

зиката към желание за занимание с музикална дейност до осъзната музикална потребност. Осъзнаването на музикалната потребност се оформя във вид на музикален интерес, който става подбуждащ фактор към по-нататъшна музикална дейност.

Интересът възниква от потребността. Дж. С. Браун и Л. Лостман показват до каква степен интереса може да влияе върху паметта (8). Група студенти са способни да повторят без колебание думи, произнесени мимоходом пред тях, защото се отнасят до ценности, които са им близки, докато забравят казаното им по тези, които не представляват интерес за тях.

Етимологичното значение на думата “интерес” (лат. – *interesse* – “в средата съм”) изразява отношението на съответствие между организма и средата.

Всяко поведение е мотивирано от някакъв интерес. Действеното начало, който той съдържа, се използва от възпитателите, а активното училище постоянно прибягва до него. Педагогическите системи на О. Декроли и Дж. Дюи организират учебните теми по отношение центрове на интерес, подбрани от непосредствената среда. Познаването им позволява да се дават полезни съвети на юношите при избора на професия, защото е доказано, че успехът в дадена професия зависи от интереса към нея толкова, колкото и от способностите, необходими за нейното упражняване.

Според Леонтиев, интересът представлява специфична познавателна нагласа към предметите и явленията от действителността. Интересите заедно с убежденията и идеалите, спадат към личностната насоченост и определят в значителна степен профила на личността. Характерна тенденция при интересите е съзнателният когнитивен анализ на обекта, към който те са насочени (Рубинщайн). Поради това интересите са от особено важно значение за развитието на личността. Заинтересованият насочва вниманието си, т. е. своите възприятия, мисли, намерения, емоции, действия и т. н. към онези сфери на природната или обществената среда или към онези психични свойства и процеси на други хора и техните действия, които са личностно значими за него. Съществен момент от това насочване е познавателният анализ на обекта на интереса. По-различен акцент в това понятие влага Петровски, разглеждайки го като емоционална проява на човешките познавателни потребности.

Разграничават се непосредствени и опосредствани интереси. Рубинщайн говори за непосредствен интерес, когато например интересът на един ученик е насочен преди всичко към процеса на учене, а опосредствен интерес, когато той е насочен не толкова към учебния процес и учебното съдържание, а към нещо друго, например, към похвалите на учителя или към високата диплома.

Интересът на човек към учене-то е от особено значение. Той е насочен към самия процес на учене. Интересите към учене са специфични познавателни интереси. У хората, които имат интерес към учене са налице действени динамични тенденции към усвояване и развитие на знанията, способностите и уменията. Затова при развитието на децата и юношите педагогическата дейност на учителите и възпитателите цели интересът на ученето да се вгради твърдо в структурата на мотивите за учене.

Насоката на интересите е в тясна връзка с профила на знанията, способностите, сръчностите и уменията (5).

Разглеждана в естетически аспект, музиката представлява система от звуци, разгръщащи се последователно във времето с определена височина, трайност, тембър, организирани в мелодия, хармония, ритмика и пр. Най-безспорното изкуство на израза, чиято интонационна характеристика разкрива душевни състояния – преживявания, чувства, емоции. Различни са теоретичните обяснения за произхода на музиката: в ритмичните възгласи, съпровождащи ритмиката на трудовите дейности (Бюхер), в уподобяването на животинските гласове или пеенето на птиците (Ч. Дарвин), в подражанието на “естественото пеене като произведение на природата” (Чернишевски), в подражаването на живота, говорим език (Ж. Ж. Русо), в от-

ражението на действителността през звуци или шумове и създаването на музикални образи.

Като “изпълнителско” изкуство музиката предполага възпроизвеждането на нотен текст, при което изпълнителят, от една страна, следва да разкрие духовното съдържание на произведението, а от друга, да го интерпретира съобразно собственото си аз. Изпълнителят встъпва в ролята си на втора личност със свое виждане и душевна нагласа, преживявания и отреагиране. Вокално, вокално-инструментално, изпълнението е своеобразна форма на художествено творчество, реализирано по нотен текст, в определен интервал от време.

Понятието “музикален интерес” се използва широко в трудовете, посветени на емпирическо изучаване на културното равнище на слушателите и на тяхната ориентация към едни или други видове и жанрове на музикалното изкуство. В най-общ вид “музикален интерес” се разбира като реализация на музикална потребност, проявява се в съзнателен избор на произведения за слушане. При подхода към това понятие се разкриват два кръга от въпроси. Единият от тях е свързан с мястото, което заема интересът като общосоциологическа категория в структурата на дейността, а другият – със съдържанието на специфично музикалния интерес като разновидност на художествения, а в по-широк смисъл – естетическия интерес.

Мястото на интересите в структурата на дейността е един от най-спорните проблеми в съвременната социологическа теория.

Издходно обективно условие за всяка дейност е възникващата в хода на закономерното развитие определена необходимост, реализирането на която е задължително за нормалното съществуване и функциониране на даден субект. Историята се твори от хора и обективната необходимост се проявява в някаква потребност на хората, която ги подбужда към активна дейност.

Потребността възниква тогава, когато в процеса на еволюцията на производството и на обществените отношения се създава предметът на потребността и реалните възможности за неговото използване. Потребността от музика като “потребност”, която се претворява в действителността, възниква при наличието на предмет **музикално изкуство**, а също така и в условията на реална достъпност на този предмет за човека.

Всяко съзнателно действие, предприето с цел да се постигне предметът на потребностите се предхожда от три степени:

1. Отражение на предмета на потребностите в съзнанието на субекта.

2. Осъзнаване на предмета в система от социални значения. Степента на ценност на този предмет става причина за емоционалната ангажираност на субекта.

3. Формиране (върху основата на отражението на предмета и на емоционалното преживяване на неговата ценност) на волево действие, което се предприема за неговото овладяване.

Познавателно-емоционално-волевият сектор на дейността, който характеризира насочеността, ориентацията, активността на съзнанието за практическа постъпка се обозначава в социологията и в социологическата психология с различни термини. Едни автори говорят за ценностни ориентации, други – за система от социални установки, трети за интереси на личността. Програмите за конкретни изследвания на И. С. Кон и В. А. Ядов посочените понятия се използват всъщност като идентични. Описания по-горе комплекс от три равнища е наречен “интерес”, опирайки се при характеризиране на структурата му върху концепцията, показана от В. А. Ядов на основата на обобщаването на редица чуждестранни материали (5).

За наличието на рационално, емоционално и волево равнище на естетическите интереси, към които се отнася и музикалният интерес, пишат цяла редица автори.

Индикатор на интереса се явява взаимодействието на тези три елемента. Не може да възникне интерес към това, което не е отразено в съзнанието и което не предизвиква емоционално преживяване като ценност.

Интересът е същевременно и готовност за реална постъпка.

Основание за музикален интерес е познавателният елемент, който в една или друга степен отразява структурата на предмета на потребностите. Във връзка с обясняването на общото понятие “потребност” по-горе вече стана дума, че без наличието на предмет не възниква акт на целенасочена дейност.

Особеното значение на емоционалния елемент “трипластовия” комплекс е специфично за всички естетически интереси. Човек може да притежава дълбочени знания за законите на красотата, но ако не са проникнати от неговото духовно участие, ако не са станали причина за безкористна радост от духовното единение с предмета, естетически интерес липсва. Сам по себе си познавателният елемент, в който и да е вид естетически интереси, има подчинен характер, понеже естетическото познание винаги е опосредствано чрез емоционалното стремление, чрез емоцията, която обхваща изцяло човека в своята непреодолимост (9).

Съотношението между познавателния и емоционалния пласт на интереса определя характера на волевия или поведенческия момент. Неговото съдържание се натрупва в резултат на взаимодействието между първите два елемента. Следователно въпросът за волевото равнище на музикалния интерес се свежда в известен смисъл до изясняване на въз-

можните варианти на съотношението между познавателното и емоционалното начало. Именно от това се определя същността на волевия момент.

В различните естетически интереси, волевият момент може да се реализира както посредством пасивни, така и чрез активни форми на поведение. Първите са насочени към потреблението на предмети с естетическо значение, а вторите – към създаване на такива предмети.

И в единия, и в другия случай обаче, става въпрос за духовна “непотребителска” активност на личността. Тя се отличава с това, че разликата между пасивните и активните форми на естетическия интерес не е абсолютна, а относителна. Външно пасивното наблюдение на пейзажи, четене на книги или слушане на музика, изискват наситена духовна дейност от страна на субекта, специфична, дълбоко вътрешна активност.

Музикалният интерес може да се реализира с пасивен (случайно, нецеленасочено слушане), полуактивен (“аналитично слушане, предложено от подбор и подготовка) или пък в активен (изпълнение и съчиняване на музика) вид поведение. Не случайно педагогическите идеи на Б. Асафиев са насочени към активизиране на личността в процеса на слушане, изпълняване и съчиняване на музика, а Б. Л. Яворский е виждал като главна педагогическа задача довеждането на

ученика до способност да контактува активно с музиката (1).

Интересът по своята същност е специфична познавателна насоченост на личността към предметите и явленията от действителността. Той не е проста психична проява, която може да се сведе към който и да е отделен психически процес. Затова опитите да се обяснят интересите само с

един психически процес водят до погрешни схващания на природата на тази сложна и многостранна проява.

Интересът е избирателно отношение на личността към обекта, към силата на неговото жизнено значение и емоционална привлекателност. Интересите възникват въз основа на потребностите, но не се свеждат до тях.

ЛИТЕРАТУРА

Гайтанджиев, Г. Светът и музикалното възпитание. С., Народна просвета, 1976.

Десев, Л. Педагогическа психология. С., Аскониздат, 1996.

Дилова, М., П.Николова – Речник по психология. С., Наука и изкуство, 1989.

Леонтьев, Н. А. Потребности, мотиви, емоции. М., 1971.

Караджова, К. Проблемът за потребностите в общата социална психология. Год. СУ “Св. Кл. Охридски”, С., 1992.

Минкова, С. Формиране на познавателни интереси. Изв. НИИО, 1, 1991.

Силами, Н. Речник по психология. Плевен, Ларус, 1996.

Морозова, З. П. Процесс формирования музыкальных потребностей, М., 1979.

Цукерман, В. С. Музыка и слушатель. Опыт социологического исследования. Музыка, М., 1972.

Адлер, А. Индивидуална психология практика и теория. С., 1994 (превод от немски).

Maslow, A. Motivation and Personality. New York, 1954.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE MUSICAL NEEDS AND INTERESTS

PELAGIA VEKILOVA

Summary

The psychological, physiological, pedagogic, and musicological aspects of music needs and interests are represented in a theoretical perspective, and their place in the structure of the individual.